

Εικόνες του Άλλου στην ελληνική λογοτεχνία

Πολιτικοί πρόσφυγες και Λογοτεχνία

Όγδοο Μάθημα
Lecturer: Petros Marazopoulos
petrosmarazopoulos@gmail.com

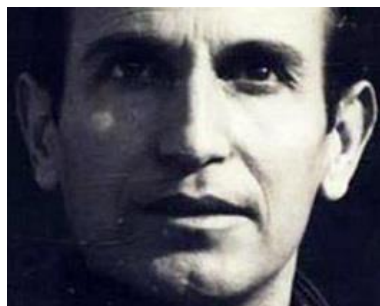
Τραύμα και μνήμη: οι ζωές των πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες

- Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες και η **τραυματική εμπειρία** της ήττας στον *Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*
- Οι δύο αντιδράσεις των Ελλήνων λογοτεχνών: η **αφήγηση** της εμπειρίας και η επιλογή της σιωπής
- Το **τραύμα** του Εμφύλιου Πολέμου και η **άρνηση της γραφής για την πατρίδα**
- Κατανοώντας έναν νέο κόσμο: μια επίμονη και αντιφατική εμπειρία
- **Τραύμα και μνήμη**
- Το **αντιφατικό παρόν**: το πολιτικό όνειρο σε πράξη και η **‘ασφυξία της τάξης’**

Τα κύρια θέματα της υπό εξέταση λογοτεχνίας- Μια σύντομη εισαγωγή

- Η **εμπειρία της εξορίας** σε φιλικές ιδεολογικά χώρες
- Η παράμετρος της ελληνικής ιστορίας: Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, η τριπλή κατοχή στην Ελλάδα και η ελληνική αντίσταση
- Η **καθημερινή ζωή** στις κοινότητες των προσφύγων
- Δυσκολίες στα κομμουνιστικά καθεστώτα, **ιδεολογική διάψευση** και ανάγκη για "**τάξη**" και "**πειθαρχία**" στις νέες πατρίδες
- Συγκρούσεις στο εσωτερικό του κόμματος
- Η πτυχή της **νοσταλγίας**
- Η **φαντασία και η εμπειρία του επαναπατρισμού**
- Μια ταυτότητα ανάμεσα σε δύο κόσμους- ιδεολογικά διλήμματα
- Σύγχρονες αντιλήψεις για τα καθεστώτα- η διαφθορά και ο ολοκληρωτικός χαρακτήρας της πολιτικής εξουσίας

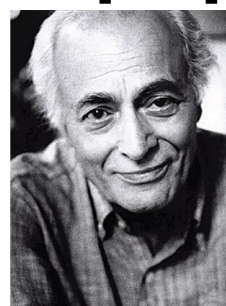
Έλληνες συγγραφείς για το θέμα των πολιτικών προσφύγων

Μενέλαος
Λουντέμης

Έλλη Αλεξίου

Μήτσος
Αλεξανδρόπουλος

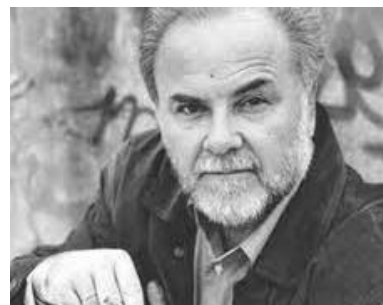
Δημήτρης Χατζής

Χρήστος
Χαρτομασιδής

Μέλπω Αξιώτη

Μιχάλης Γκανάς

Άλκη Ζέη

Τάκης Αδάμος

Αλέξης Πάρνης

Κύρια Λογοτεχνικά Κείμενα από και για τους πολιτικούς πρόσφυγες

- Μιχάλης **Γκανάς**, *Μητριά Πατρίδα*
- Έλλη **Αλεξίου**, *Με τη λύρα*
- Άλκη **Ζέη**, *Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα*
- Χρήστος **Χαρτομασίδης**, *Οι περιπέτειες του Μπρέγκα*
- Αλέξης **Πάρνης**, *Η Οδύσσεια των διδύμων*
- Κώστας **Μπόσης**, *...και το τρένο τραβούσε για τα ξεχερσώματα*

Οι πολιτικοί πρόσφυγες, η υπερορία και ο επαναπατρισμός

- Η ελληνική εμπειρία του **Εμφύλιου πολέμου** και η ευρωπαϊκή εμπειρία των **κομμουνιστικών καθεστώτων**
- Κείμενα που εξετάζουν **την ζωή στην υπερορία** και μιλούν για **τον επαναπατρισμό**
- Ο πρόσφυγας μετά τον επαναπατρισμό και η **διπλή ταυτότητα**
- **Γιατί οι Έλληνες συγγραφείς δεν γράφουν για την ζωή στην υπερορία;** *Το βάρος της ήττας, οι νέες προτεραιότητες, το στενό ιδεολογικό σύστημα, οι λίγες επαφές με τη Δυτική Ευρώπη και ο πολιτικός προσανατολισμός προς την Ελλάδα (ανάγκη για διαχείριση της εμπειρίας του Εμφυλίου, ανάγκη επιστροφής σε ρίζες, πολιτικό αίτημα επαναπατρισμού)*
- Οι **μηχανισμοί λογοκρισίας** και ο **φόβος για τον κομματικό έλεγχο και την απόρριψη**

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα

- Η καταγραφή της **προσωπικής εμπειρίας**, από τα παιδικά χρόνια στην προσφυγιά
- Η **αποτυχημένη προσπάθεια** για παρόμοιο μυθιστόρημα το 1952
- Το **στενό** οικογενειακό σπιτικό περιβάλλον της ηρώδας: άνθρωποι που μόνο εργάζονται
- Η **νοσταλγία** για την πατρίδα
- **Απομόνωση** και **αδυναμία συμμετοχής** στην κοινωνική ζωή των σοσιαλιστικών χωρών
- Η **αντιθετική εικόνα** που θέλει να προβάλλει το Κόμμα

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα

- Προπαγάνδα, κομματικοί περιορισμοί και λογοτεχνία
- **Η υπόθεση του έργου:** μια αγροτική, φτωχική οικογένεια αφοσιώνεται στον πολιτικό αγώνα και στη συνέχεια διασκορπίζεται στις σοσιαλιστικές χώρες. Ο αναγνώστης παρακολουθεί τη Μαρία, με το ιδιαίτερο ταλέντο στη λύρα
- Οι **ήρωες** του κειμένου και η ζωή τους: τραυματισμένοι πολιτικοί πρόσφυγες, η αφοσίωση στο Κόμμα, οι χήρες, οι αναλφάβητοι, η δυσκολία ενσωμάτωσης στην κοινωνία, οι κουραστικοί εργασιακοί ρυθμοί, το πρόβλημα της γλώσσας και της επικοινωνίας, η ανάγκη για τάξη, οι διαταραγμένες προσωπικότητες και οι ιδεολογικές συγκρούσεις με το Κόμμα
- Βουδαπέστη, Σόφια, Βουκουρέστι και Πράγα ως **κύριοι τόποι** της αφήγησης

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα

- Τα **προβλήματα εγκατάστασης** των προσφύγων
- *Τραύματα, δυσκολίες* και **αισιοδοξία**
- Η **μη εμπάθυνση** στις **κομματικές συγκρούσεις** και στις ιδεολογικές αλλαγές
- Οι **διαμαρτυρίες** της Αλεξίου προς το Κόμμα για την **καθυστέρηση** έκδοσης του κειμένου της
- **Κομματικές παρεμβάσεις και συζητήσεις** για την «ιδεολογική και λογοτεχνική καταλληλότητα των κειμένων»

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα

- Λογοτεχνικές κριτικές για το έργο της Αλεξίου
- Οι ενστάσεις για την **εξιδανίκευση** της ζωής των προσφύγων
- Οι ενστάσεις για τον **τονισμό των αρνητικών** πλευρών της ζωής των προσφύγων
- Η συζήτηση στους κύκλους του Κόμματος για την **εικόνα των πολιτικών προσφύγων και της ζωής τους στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό**
- Οι **πολιτικές επιπτώσεις** για τις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις της ζωής των προσφύγων
- Η **δίψα των αναγνωστών- προσφύγων** για παρόμοια λογοτεχνικά θέματα

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα: Εικόνες της Ελλάδας στη Λογοτεχνία των πολιτικών προσφύγων

"Εκεί κάτω πάλευε η απάτη να νικήσει την απάτη. Όσο πιο καταφερτζής ήσουν, όσο πιο ψεύτης, όσο πιο απατεώνας, τόσο πιο κερδισμένος. Εκεί κάθεται και λες; γιατί θα του δουλέψω τίμια το οκτάωρο; Τι έχει κάνει αυτός τίμια απέναντί μου; [...] Εκεί κάτω μπαίνει άμιλλα μόνο στην απατεωνιά. Συνερίζονται ποιός θα ξεπεράσει τον άλλο στην κλεψιά και στην ατιμία. [...] Εδώ ξεκουράστηκε η ψυχή μου. Με τους διευθυντές, με τους συναδέλφους, με τα υλικά είσαι φίλος. Εδώ τα καλώδια τ' αγαπάω και τα πονώ. Γιατί με τα κέρδη του εργοστασίου πληρώνονται οι γιατροί και τα νοσοκομεία, που ανοίγουν τζάμπα τις πόρτες τους για μας

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα: Εικόνες της ζωής στις σοσιαλιστικές χώρες

Ζούμε σε χώρα που χτίζει το σοσιαλισμό. Άμα το χωνέψουμε αυτό καλά, τότε μόνο θα καταλάβουμε με πόσο ενθουσιασμό πρέπει να πιάνουμε στο χέρι μας το σφυρί, και με πόση προσήλωση να καθίζουμε στο θρανίο...Υστερούμε όμως, σύντροφοι, σ' ένα άλλο βασικό κεφάλαιο. Στις ατομικές μας αδυναμίες. Δεν καταφέραμε ακόμα να τις ελαττώσουμε όσο πρέπει, να τις εξαλείψουμε. Παρατηρούνται ακόμα μικροεγωϊσμοί, ψεφτοφιλότιμα, άσκοπες, περιττές, επιζήμιες φλυαρίες, αρρωστιάτικοι συναισθηματισμοί. [...] Και αυτά, σύντροφοι, είναι κάστρα, που ένας κομμουνιστής, οφείλει να τα κυριεύει και να προχωρεί"

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα: Εικόνες της ζωής στις σοσιαλιστικές χώρες

Η ασκήμια η ανυπόφορη στις καινούργιες οικογένειες ήταν άλλη. Η περίσσια τους τάξη. Μια απόλυτη τάξη πολύ αντιπαθητική. Σαν την 'δια πολλών προτερημάτων κεκοσμημένην' γεροντοκόρη νύφη. Όλα γίνονταν με το ρολόι: το ξύπνημα και το κοίμισμα. Η δουλειά και το φαί'

" _

Έλλη Αλεξίου, Με τη Λύρα: Εικόνες της ζωής στις σοσιαλιστικές χώρες

" -Αγαναχτείς, ως εάν μας υποχρεώνουν σε μια ζωή αντικανονική και ανθυγιεινή.

-Αντικανονική ή κανονική το ίδιο μου κάνει μένα. Είναι ζωή κοπαδιού.

-Εμένα δε με ενοχλεί καθόλου. Μου αρέσει μάλιστα πολύ αυτή η κοινή ζωή. Μακάρι

πάντα έτσι να ζούσα. Μέσα στη συμπαράσταση των συντρόφων. Αντιμετωπίζω με δέος

τη στιγμή που θα διαλυθούν αυτές οι οικογένειες και θα βρεθώ κάποτε απομονωμένος.

-Πότε, πότε επιτέλους θα γίνει αυτή η διάλυση.. Πότε!

-Θα γίνει...δυστυχώς! Η ομαδική διαβίωση δεν αποτελεί το ιδανικό του μέλλοντος.

Εφαρμόστηκε γιατί έπρεπε να βολευτεί, να τακτοποιηθεί όλος ο κόσμος. Πού θα πή-

γαιναν γριές, μόνες, δίχως να ξέρουν γλώσσα, πού παιδιά ορφανά, πού παλικάρια που

έπρεπε να προσεχθούν"

Μιχάλης Γκανάς, Μητριά Πατρίδα

Τον πρώτο καιρό τη βλέπαμε κάθε Σαββατοκύριακο. Δούλευε σε άλλη πόλη, στις οικοδομές, κουβάλαγε λάσπη για χτίστες. Οι Ουγγαρέζοι τη φώναζαν Ιλόνκα. Από Καλλιόπη. Ερχότανε με τα χέρια γεμάτα. Γλυκά, παιχνίδια, κανένα ρούχο. Ο αδερφός μου, μικρότερος, μέτραγε τις μέρες στα δάχτυλα. Κάτι μικρούτσικα παχουλά δάχτυλα, τα λύγιζε η γιαγιά ένα ένα, Δευτέρα, του 'λεγε, και Τρίτη και Τετάρτη, στο Σάββατο έβαζε φωνή ο μικρός «Μανούλα-αα...»

Στο σπίτι εμείς και οι γέροι. Η γιαγιά, ο πάππους, η αδερφή του και η μάνα της μάνας μου. Γύριζε η μάνα το βράδυ κι άρχιζαν τα παράπονα κι απ' τις δυο μεριές, τσακώνονταν οι συμπέθεροι, τι να 'κανε, τα 'βαζε με τη μάνα της κι ας ήταν το αδύνατο μέρος. Μόλις καλμάριζε τους γέρους, μας έπαιρνε τα δυο στο μέσα δωμάτιο. Εκεί που παίζαμε, την έπαιρναν τα δάκρυα. Σφιγγόμασταν πάνω της κι όπως μας έβλεπε έτοιμα να κλάψουμε, συνερχόταν και συνεχίζαμε το παιχνίδι.

Στο χωριό μάς πήγανε χειμώνα. Άσπρα τα σπίτια, το χιόνι σωροί, δεν ξεχώριζαν. Όπως ήταν καινούργια, είχανε πολλή υγρασία. Μαζευόμασταν γύρω από τη μασίνα να ζεσταθούμε. Ο πάππους κρύωνε πολύ, δεν έβγαζε ποτέ τη χλαίνη, ριχτή στις πλάτες. Ακουμπούσε τα πόδια του σε πυρωμένο τούβλο, είχε δυο τούβλα, τ' άλλαζε κάθε τόσο. Η μάνα ερχόταν κάθε βράδυ, την περιμέναμε στο παραθύρι. Έξω δεν είχε τι να δεις, καρακαμπιά χιονισμένη ώσπου έφτανε το μάτι. Καλά που ήταν τα κρύσταλλα της στέγης σαν σπαθιά και η παγωνιά στα τζάμια όλο γραμμούλες και παράξενα σχέδια. Έξω από το σπίτι, στα τρία μέτρα, ήτανε χαντάκι. Το νερό παγωμένο. Έρχονταν παιδιά να κάνουν τσουλήθρα, παίρνανε φόρα και γλιστρούσανε πάνω στον πάγο. Εμάς δεν μας άφηναν να βγούμε, ήταν κάτι μαντράχαλοι, βάζαν τρία τέσσερα μικρά μπροστά, ύστερα πέφτανε με δύναμη πάνω τους, τα σάρωναν.

Μιχάλης Γκανάς, Μητριά Πατρίδα

Με την άνοιξη ξεμουδιάσαμε. Πατήσαμε χώμα, είδαμε χορτάρι, πήραν ν' ανθίζουν οι ακακίες. Κοντά στο σπίτι μας περνούσαν οι Ουγγαρέζοι με τα κάρα τους όταν γύριζαν απ' τον κάμπο. Είχε μια ανηφορίτσα ο δρόμος, μαζευόμασταν δέκα δεκαπέντε παιδιά κι αρχίζαμε το βρισίδι. «Αζανιάτο πιτσιάτο, άνιατ κούρβα, άνιατ πίτσκαγια». Δεν μπορούσαν να σταματήσουνε στον ανήφορο, μας φοβέριζαν από μακριά.

Εγώ πήγαινα σχολείο. Είχαμε Έλληνες δασκάλους και Ουγγαρέζους. Ούτε που μ' άρεσε ούτε που δεν μ' άρεσε το σχολείο. Τον πρώτο καιρό. Μετά το 'χα σε καμάρι να λέω στους δασκάλους «Δεν ξέρω». Το κάναμε πολλά παιδιά, στους Ουγγαρέζους περισσότερο. Δεν θυμάμαι να 'κανα φίλους. Στη γειτονιά παίζαμε όλοι μαζί.

Η μάνα δούλευε στον κάμπο. Αν ήταν κι έχτιζαν, κουβαλούσε λάσπη, αλλιώς φύτευε ντομάτες, πιπεριές με τη νόρμα. Κάθε Σάββατο έπαιρνε τα φιορίνια σε φάκελο. Γύριζε κουρασμένη τα βράδια αλλά πάλι λοξοδρομούσε συχνά, να βρει κάνα κεράσι, κάνα βερίκοκο ή άλλο φρούτο της εποχής. Με το που 'μπαινε, το μάτι μας στην τσάντα, αν τη βλέπαμε φουσκωμένη, αρχίζαμε τα «ουρά...»

Ένα βράδυ έβαλε νερό να λουστεί. Ξέπλεξε τις κοτσίδες κι ήταν αλλιώτικη με τα μαλλιά γύρω στο πρόσωπο της. Καστανά και μετά σκούρυναν στο νερό. Τα πέρασε τρία χέρια με το σαπούνι. Σκουπίστηκε, κι άχνιζαν όπως τα χτένιζε. Έριξε πίσω τις κοτσίδες και με πήρε στην αγκαλιά. Μύριζαν όμορφα τα μαλλιά της, δεν ήθελα να ξεκολλήσω.

Μιχάλης Γκανάς, Μητριά Πατρίδα

Μια μέρα πήγε στην Ιβάντσια, ουγγαρέζικο χωριό κοντά στο δικό μας. Πήγαν πολλοί να πάρουν φρούτα και κανένα ζωντανό για το σπίτι. Γύρισε με την τσάντα γεμάτη βερίκοκα και δυο κουνέλια. Άσπρα με κόκκινα μάτια, πρώτη φορά βλέπαμε. Άλλοι φέρανε κατσίκια τότε, άλλοι γουρουνόπουλα, δεν ήξεραν πώς να τα ζητήσουν. Είχαν κοντά τους ένα γουστόζο άνθρωπο, χτύπαγε τις πόρτες κι άρχιζε να βελάζει, να γρυλίζει, απ' τα πολλά καταλάβαιναν οι Μαγυάρες. Τους δώσανε φρούτα όσα θέλανε, τα ζώα τα πλήρωσαν.

Κάποτε ήρθε στο σχολείο ο γιατρός του χωριού με τη νοσοκόμα. Απ' το πρωί, δεν κάναμε μάθημα. Μας κοίταζε τα μάτια, αν έχουμε τίποτε. Ήτανε κόκκινος, παχουλός κι όλο γελούσε. Όταν ήρθε η σειρά μου, μου 'πιασε ελαφρά τη μύτη ανάμεσα στα δάχτυλα του κι ύστερα τα τίναξε, πώς κάνουμε να φύγει η μύξα, κι ακούστηκε ένα κλατς. Γελάσανε. Μου γύρισε μετά τα βλέφαρα, τα μέσα έξω, κάτι σημείωσε σε μια κατάσταση και μου 'γνεψε να φύγω. Την άλλη μέρα φωνάξανε τα ονόματα μας απ' τα μεγάφωνα. Είχαμε τραχώματα κι έπρεπε να πάμε για θεραπεία στη Βουδαπέστη. Στο σπίτι ούτε ξέρανε τι σόι αρρώστια ήταν αυτή ούτε είχαμε χωριστεί ως τότε. Με κλάματα με πήγανε στο τρένο.

Το νοσοκομείο είχε μεγάλο κήπο όλο πρασινάδες και λουλούδια. Απέναντι γύριζε μια μεγάλη ρόδα με μικρά καθίσματα και μέσα παιδιά. Είχε κούνιες, τρενάκια, μουσικές ακούγονταν ολοένα. Χάζευα εκεί με τις ώρες. Σε πέντ' έξι μέρες μας εγχειρίσανε, δεν πόνεσα καθόλου. Όταν άνοιξα τα μάτια μου, κολυμπούσαν όλα στο γάλα.

Ήρθε η μάνα με γλυκά και δάκρυα. Δεν μείναμε πολύ, σε δεκαπέντε είκοσι μέρες γυρίσαμε στο χωριό. Ίσα ίσα που πρόλαβα να στείλω ένα γράμμα στο σπίτι. Δεν είχα τίποτε να τους πω, αλλά μ' άρεσαν τα γραμματόσημα. Ήτανε μοβ και κάτω κάτω γράφανε με κεφαλαία: MAGYAR POSTA. Δείχνανε ένα παλάτι με πολλά πατώματα.

Η εικόνα των πολιτικών προσφύγων στη μεταγενέστερη πεζογραφία

- Για πολλά χρόνια, το ζήτημα των πολιτικών προσφύγων **δεν απασχολεί** την ελληνική λογοτεχνική παραγωγή
- Έλλειψη επικοινωνίας με την Ελλάδα
- Το ζήτημα της λογοκρισίας
- Οι μαζικοί επαναπατρισμοί μετά την πτώση της δικτατορίας
- Η **έλλειψη ενδιαφέροντος του λογοτεχνικού κοινού** για το θέμα των πολιτικών προσφύγων

Η εικόνα των πολιτικών προσφύγων στη μεταγενέστερη πεζογραφία: Συγγραφείς και Κείμενα

- Έλενα **Σαραντίτη**, *Κάποτε ο κυνηγός...* 1996
- Νίκος **Μπακόλας**, *Μπέσα για μπέσα ή ο άλλος Φώτης*, 1998
- Δημήτρης **Μιγγας**, *Την ποθητήν πατρίδα* (1999- διήγημα σε συλλογή διηγημάτων)
- Κώστας **Ακριβός**, *Κίτρινο ρώσικο κερί*, 2001
- Γιώργος **Πρασσάς**, *...και έτσι έκλεισε ο κύκλος*, 2009
- Γιάννης **Ατζάκας**, *Ο Οδυσσέας στη Μαύρη Θάλασσα*, 2009
- Έλενα **Χουζούρη**, *Πατρίδα από βαμβάκι*, 2009

Η εικόνα των πολιτικών προσφύγων στη μεταγενέστερη πεζογραφία: βασικά θέματα

- Δυσκολίες προσαρμογής επαναπατρισθέντων
- Περιφρόνηση, διαφορετικά συστήματα αξιών και διαφορετική κουλτούρα
- Η εξιδανίκευση της ζωής στις Λαϊκές Δημοκρατίες
- Η **ψυχολογία** των προσφύγων: από τα ιδεολογικά πιστεύω στην προσωπική ζωή
- Οι **πολιτικοί πρόσφυγες δεύτερης γενιάς**
- Η συνθετότητα της προσφυγικής εμπειρίας
- Οι **ψευδαισθήσεις** της αριστεράς
- **Κριτική** στα σοσιαλιστικά καθεστώτα
- **Νοσταλγία** για την πατρίδα

Πέτρος Μαραζόπουλος
petrosmarazopoulos@gmail.com
Απρίλιος 2024